

Czélja

az életre megkívántató 's valóban hasznos tárgyak' közlése, és tudományos oktatás. Megjelen minden szombaton. Előfizethetni reá a' kiadás' helyén kívül minden posta- hivatalnál, könyvárosoknál 's vidéki beszedőknél, kik aztán a' példányokat is kiosztják.

FILLÉRTÁR

mindennemű

közhasznú ismeretek

terjesztésére.

Ára

az egész évi folyamatra valami 110 kömetszésű's külön hozzá csatolt képpel a' beszedőknél csak 5, a' könyvárosoknál 5 for. 30 kr., postán pedig nyomtatott cím alatti elküldéssel 6 forint p. p. Eszendő' végével csinos boríték járuland hozzá a' foglalat' laistromával.

9.

Második évi folyamat.

(Aprilis' 25-kén)

I Ferdinand.

Mostani felséges uralkodónk, kiben az ausztriai birodalom 30 milliónyi népességének vigasztalása éled oly nagy és felejthetetlen veszteség után, legidősbik fija halhatatlan emlékeztető I Ferencz volt császárnak és királynak, születvén második nejétől, *Mária Theresziától*, a' nápolyi királynak *Ferdinánd*-nak leányától, Bécsben aprilis' 19-kán 1793. Gyermeckorában igen gyengélkedő volt egészsége, 's aggodalmakat gerjeszte életben maradása felől, mellyek csak későbbi korában enyésztek el, és most jobbagyainak sok millióit boldogító megnyuvás tölti, szeretett fejedelme' ép egészsége miatt. Első nevelője báró *Carnea-Steffaneo* egy ádriai tengermelléki nemes volt; nagy hirben vala mint lingvista és régiség buvár, azonban 1807-iki aprilisben udvari könyvtárörzövé rendeltetett. Második nevelője, báró *Erberg*. Ennek helyét mint fő udvarimester, hadni elnök és tábornok, gróf *Bellegarde Henrik* foglalta el, ki mind a' háborus mind a' békes időnek szerfelett bajos időszakában magasztalt hiru férfiu vala, de 1832 öregsége miatt letévé ezen tisztét 's a' fő vadászmeister gróf *Hoyes'* vállaira bízott, ki már előbb adjutans és tiszteletbeli kamarás vala a' koronaörökösnél. A' szabadság' háboruja után mindjárt utazni indult a' koronaörökös, és Francia-Olasz - 's Helvétországnak bejárta nagyobb részét, nem különben leendő statusainak tartományait is nagyobb részt, mellyekben szívjóssággal és jótékonyssággal megnyeré éjének az alattvalók' indulatját. 1829. Bécsnek éjszaki külvárosait hallatlan jégtorlat borítván el, 's iszonyuan pusztítván, e' szerencsétlenség' alkalmával különösen kitüntette emberszerető szívét, úgy hogy mind azok, kik tanui lehetének cselekedetinek, lelkesedétt szeretettel gyuladtak hozzá, 's a' veszedelem' közepette törekedének példáját követni.

A' legtöbb habsburgi házbeli királyoknak azon elvök szerint, hogy a' koronaörökös még életében megkoronáztassék az atyának, az ő koronázása végett is országgyűlés hivatott össze Pozsonyba 1830; hol mint V Ferdinand magyar királlyá keneték fel ragyogó szertartással, 's azóta ifjabb magyar király czimet viselt, a' nélkül mindazonáltal, hogy az uralkodásban legkisebb részt is vett volna. Februarius' 12. 1831 házasságra kele *Karolina Máriával*, *Victor Emmanuel* sardiniai király' leányával, kitől mind ez ideig gyermeki nincsenek. 1832 augustusban Reindl Ferencz, egy nyugalmazott kapitány, nagy gonoszsággal merészlette Badenben megtámadni, egy mordályt sütvén el reá, de mellynek golyója tetemes megsértés nélkül csak vállát érte kevéssé. Oka ezen megtámadásnak az vala, hogy a' gonosztevő nagy summa pénzért esedezett az ifjabb királynál, 's azzal, a' mit kapott, meg nem elégedett. A' publicum' részvete ezen alkalommal is nagyon élénk vala. Nagy költséggel és nem kevés ismérettel nagynemű technologiai- ipar cabinetet állitott a' mély belátásu kormánytanácsnok *Kees* által, egyébiránt a' heraldika eleitől fogva kedvencztanulmánya vala.

Atyja' halála után a' mult hónap 2-kán uralkodáshoz fogván, elfogadá az ausztriai hódolatot, 's minden főbb hivatalviselőket, kik atyja alatt szolgáltak, megerősítvén hivatalaikban az eskü' ujonnan letételétől is felmenté. A' magyarországi országos rendeket, kik épen együtt valának, országos munkájik' folytatására szólítá, 's hódolatjokat Martius' 23-kán fogadta el Bécsben, hová nagy számu küldötség neveztetett volt ki.

Csatorná k.

Mostanában már kezdenek a' csatornák divatból kifogyni, vasutak és gőzkocsik hozatván behelyettök. Ez előtt a' bölcsőbb kormányok ezen

vizutak által kötöttek össze két különböző folyamat. A' németalföldi ember a' végre ásott csatornát, hogy rajta jószágot és embereket szállítson tovább, 's így előmozdítá rajta a' kereskedést, hol addig hibázott, vizet szerzett oda, hol addig nem volt, 's vizet csapolt le ott, hol tavak és mocsárok poshadtak. Azonban még maig sem szabadulhat meg lapályos földje sok vizeitől, 's mindig kénytelen a' vízleeresztést tanulni, hogy legelőre tehessen szert, mint a' tenger' beöntésének gátok általi hátráltatását. Csaknem mindenütt, hol mélységekben viz gyül össze, halak és mindenféle férgek rothadnak rontván a' levegőt, miután a' tenger' ozikája visszavonult; 's midőn az újra kihullámzik, különböző tengeri állatok faldossák fel a' dögöket. Az emberi szorgalom tehát oly helyeken, hol a' tengeri hullám vetni kezdi a' szárazt, előmozdítja a' természet' munkáját 's árkokat és nem igen nagy távolságra egymástól a' töltéseknél. Ha ezen munkát egy vagy két századig folytatik, a' maradék buja tenyésztetre tarthat számot, minthogy a' tenger' kiáradása az árkokat betölti, a' felhánt széleket pedig közeikkel együtt mind inkább magasítja. Eképen kellene a' maradék' számára minden nemzetnek előre dolgozni! Hol a' lapályos helyeknek ilyképen felemelése nem lehetséges, oda erdők ültetettek, néhány esztendő mulva levágnak, és a' mellett, hogy a' lakosoknak hasznot hajtának, azt is bizton várhatni, hogy egy pár század mulva a' fatenyészet' hatalmánál fogva, mely az atmoszférából gazdagodik, fel fog emelkedni a' vizenyős lapály. Így domborított fel 5 század alatt Hamburgnál a' számtalan mocsár. Ilyen történeti emlékei az előkornak sokkal oktatóbbak mint a' dynásták' egymás között, vagy népeikkel tartott viadaljaik' historiája.

Most már vagy el kell kezdeni a' nemzeteknek mocsárjaik' szárazítását 's ártalmatlanokká tételét, vagy szenvedniök az általok okozott 's évenként erősödő mérges lázokat, mellyek mindenféle kiterjedve döglelesítik a' levegőt 's pusztítják az emberiséget, mint *Gröningen* tartományban, hol a' legtöbb dolgozó rongyosan öltözött, rosszul táplált emberek' halálozása után a' jobb létü osztályok is hullanak a' nyári veszedelmes kigőzölgés' áldozataival, 's a' felsőség és helybeli hatóság kényszerítetik, játékszinek', utak' 's egyéb e' félek' félretételével fogyasztani a' posványosságokat. Az ilyen bajokon segíteni szükségesebb mint alkotmányokat szerkeztetni, mert hol a' kormány' és nemzet' egyesült ereje kiszáritásokra fordítatik, ott a' szegénység közt kevesebb szükség uralkodik, 's csudák tételnek a' mérges mocsárok' paradicsomí kertekké 's rétekké változtatásában, 's örökös nyereségek támadnak, mellyeknek jótékonyágát

ha talán meg nem érzik is a' jelenkoriak, áldva éldelik az unokák.

Egyébiránt a' viznek tenyésztésre fordítását még soha egy nemzet sem tudá eléggé méltatni, de unokáink bizonyosan nem fognak annyit hasznaltanul a' tengerekbe ömleni hagyni. Az álló vizet használni szükség kényszerít, a' folyót pedig okosság javallja; 's ily dolgokra némelly gazdasági tanítókönyv még mindig nem is emlékeztet, holott Ásiában és Spanyolországban a' rétekek és szántóföldeknek megáztatása még a' muselmanok közt is régen szokásban volt.

Mily rosszúl használtanak a' csatornák minden zsilipjeiknél? Sok országban egész csatorna nem hajt egyetlen egy malmot, annyival kevésbé találhatik mentében csak árnyéka is valamely gyárnak, vagy kereskedői hivatalháznak. Chinában a' földnek legrégebb civilisált országában trágáival is csatornákon látta el egyik vidék a' másikat, 's nagyobb népességet táplált egy parányi helyen, mint milyct Európa képzel. Csatornák által megvizesítése a' földeknek nem nyerekedő actiók társaságok által történik ott, mint Európában, hanem dologhoz értő felsőbség' vigyázata alatt.

Magasabb források' felfogása, hogy általok magas fekvésű völgyek nedvesítenek, még egy kormánynak sem jutott eszébe a' természet' előmozdítására; pedig a' kertészek által gyakorlott korán érlelés' mestersége eléggé bizonyítja mily sokat használ az idejében történő locsolás.

S ó.

Ha kevés olyan áldása van is az ásványországnak, melly közvetlenül megkívántatnék az ember-nem' fentartására, a' konyhasó legalább mindenek előtt olyanná lett, hosszas és közönséges használat által, 's mind az egyesekre mind az öszveségre nézve szerfelett fontos, minthogy nagy mennyiségben fogyasztatik.

Ha, mint rendesen történni szokott, a' gazdaság' és baromtarás' befoglalásával 12 font só vétetik évenként általában egy fejre, hazánk' 10 milliónyi népességére 1 millio két száz ezer mázsa sómennyiség kívántatik, Európa' népességére pedig, mellyet kerek számmal 200 millióra tehetni, valami 20 millio mázsa, melly még sokkal többnek fog tetszeni, ha tekintetbe veszi az ember, hogy a' házi 's gazdasági szükségén kívül a' mesterségek' üzésében is nagy mennyiséggel használtatik fel. Az esztendőnként szerzett só mennyiségének tehát iránylagos nagynak kell lenni. Az ásványországnak ezen termése különb-

féle módon nyeretik 's készítetik használatunkra, mit e' helyen röviden előadunk.

1) *Természetes kősó*, vagy *hegyi só*, több országok' hegyeiben kemény tömeggel és nagy rétegekben találtaik, azonban mindenkor a' földnek fiatalabb képződésével, az ugynevezett köves hegyekben, még pedig ezek közt is leginkább a' gipsz- mész- és agyaghegyekben. Így minden világrészben, névszerint déli Németországban, hazánkban, Bajor- Spanyol- Angolországban, és főképen egészen elkülönzött területtel déli Lengyelországban, Gallicziában, Veliczkanál, hol nagy-nemű sóbányászat űzetik. Az ilyen só töbnyire fejt, szürke, sárgás, vereses és kékes színű, inkább vagy kevésbe átlátszó, igen erős ízű, kétszer oly nehéz mint a' víz, könnyen feloszló és szétfolyó, nagy darabokban töretik és vitetik a' kereskedésbe, csak lisztte őrlés kívántatván hozzá, hogy tüstént használtathassék. A' veliczka híres sóbánya, mely már a' 13-ik század' közepe óta műveltetik és 7 — 800 lábnyi mélységre leásatott, maga mintegy másfél millio mázsa sót ad évenként. Ez a' bánya igen tágas, és több föld alatti nevezetességet foglal magában, ugymint nagy tavat, kápolnát 's a' t. Nálunk leghiresebbek a' máramosi kősó-bányák, melyekről egész kiterjedéssel külön levelünkben fogunk értekezni.

2) Még gyakrabban 's Németországban legszokottabban vasüstökben főzetik a' só, vagy mesterséges vagy természetes sósvízből. Mesterséges sósvízet ugy készíteneik, hogy a' magokban nem művelhető kősós hegyek' üregeibe vizet eresztenek, mely a' sót ottan feloszlátván, ez által sósvízzé leszen, 's ekkor kifőzetik. A' természetes sóforrásnál maga a' természet csudálatosan eszközlötte ezt, és az ilyen viz vagy önkényt kifoly, vagy tömlőkben húzatik fel töbnyire nagy mélységekből. Ez történik éjszaki 's közép Németország' legtöbb sófőzőinél, például Thüringiában Dürrenbergnél, hol 683 párisi lábnyiról, a' tengerszínénél 321 lábbal alantabb lévő mélységről húzatik fel a' víz. Nálunk legnevezetesebb sófőzés a' sóvári Sáros vármegyében, hol szinte nagy munkával merítetik a' sósviz; itt évenként valami 200,000 mázsa főzetik. Az ilyen sófőzésnél meg kell még jegyezni, hogy a' víz vagy elég gazdag sóban, 's azonnal kifőzethetik, például a' hallei, lüneburgi és sóvári bányáknál, hol 20, 25 procentet foglal magában; vagy pedig szegény, nem adván 4 — 8 — 12 procentnél többet, mely esetben sok vízrész elpárologtatván, és tartalma összéb szoritatván, 20 procentre 's többre is gazdagítatik, egyszer'smind sok földi résztől is megszabadítatik. Chinában 1500 és 2000 láb

mélységről is eresztetik a' sósviz, egyszer'smind az ugyanazon fűrt lyukakból kinyomuló légszesszel tisztítatván.

3) Némelly helyeken a' tengervízből is nyeretik só természetes elpárologtatás által, még pedig az ásiái Muszkaország' déli részein sok tengeri tavak nagy mennyiségű sót ülepesztenek aljaikra és partjaikra száraz időben; mellyet az ottani lakosok összeszednek, megtisztítanak, és használatra vagy eladásra fordítanak. A' kaspiumi tenger' közelében lévő tavaknak mindenikéből valami 40 mázsa gyűjtetik össze nyáronként, de még egyszer annyi is gyűjtethetnék. Más részről a' tenger' sósvize is, mely a' földnek minden táján 's az ocezánnak minden mélységén egyenlőnek találatott eddig, kivévn a' földközi tengernek némelly részeit, használtatik sónyerésre, 2 — 3 procentet adván, ha levégőn és napon elpárologtatik, mely végre ehez készült tartókba merítetik. De ez a' foglalatosság igen lassan halad, moecos, durvanemű és keserű ízű sót ad, mellyhez nem igen szoknék a' fejtér 's kellemes ízűt fogyasztó iny.

T i n - h a l á s z a t.

Az ugy nevezett seomberhalak' nemében legnagyobb a' tinhal, (seomber tinnus) mely gyakran egy emberhosszuságra nő meg, és 5 mázsát is nyom. A' him különösen kedveltetik him-magja (sperma) miatt; a' nő' ikrája besóztatik, és sokkal jobb ízű mint a' caviar. Husa mind kettőnek igen nagy becsű, 's kényes eldelnek tartatik, és mivel fris korában kapós, gyors koesin vagy gőzhajón küldetik széljel, leginkább Olaszországba, mihelyt a' kifogás megtörtént. Nálunk is eléggé fogyasztatik, főleg salátában, noha csak a' váltogatottabb asztaloknál kerül fel tonino nevezet alatt.

A' szicziabelieknek, mint általában a' középtengerparti lakosoknak főkeresetáguk a' tinhalászat. Vándorhal lévén a' tin, mint a' déli tengeri utazásairól ismeretes albicore hal, mellyhez sokban hasonlít is, az atlanticumi tengerből jön, április' végétől septemperig vándorolván. Olaszország' partjain ragadozó halaktól üldöztetvén, Sziczia' éjszaki partja felé vonul, hol elmésen felállított hálórekeszben, az ugy nevezett *Tunnara*-ban megfogatik. A' tengerben ugyan is mintegy apró erősségek vagyunk felállítva hatalmas hálóból, sziklák és szigetek közt, hol a' tinhal legszámosabban találkozik, vas maszkákkal vagy ólomterhekkkel húzatván le azon hálók a' fenékre. A' rekesz különböző részekre vagy on

va, az utolsó rész halálkamarának nevezetvén. A' sziklák közötti bejárások elzártnak hálókkal, csak egyetlen egy hagyatván nyitva, melly a' rekesz' előrészebe vezet. A' halászok sziklán vagy ladikban ülve lesik a' hal' beérkezését, 's mihelyt az bement az előrészebe, lebocsátják a' hálót 's elzárják a' kimenetelt, és a' másik rész' kapuját képző hálók felhuzatván, ebbe hajtatik a' sok hal, és ott a' hely' szűke miatt összebb szorul. Így ezen részbe többször hajtatván egy egy sereg hal, midőn már elég van benne, annyit eresztenek a' harmadik részbe vagy halálkamarába a' mennyi szükséges; itt aztán közeledvén ladikjaikkal a' halászok, láncsákkal és nyársakkal agyon szurdalják. A' halak dühösen oltalmazták magokat, 's noha ezen halálkamarának hálói a' legerősebbek, gyakran elszakatják azokat, 's a' sziklákon vagy ladikokon törik be fejeiket, mohón azokba ütödvén gyors eliramlás közben.

Képünk Porto-ré-nek egy részét mutatja, közel Fiuméhoz, hol a' tinhalászat egy tengeröbölben történik. Eljövén ugyan is a' halászat' ideje, a' torkulat' legszorosabb részén egy lajtorja állítatik fel, mellyen éjjel nappal lesi egy halász a' halak' megérkezését, mit könnyen észrevesz, mivel a' tin kisebb fajú halakat üldöztvén, azokat maga előtt hajtja. Mihelyt az érkezést észreveszi a' lajtorján ülő, jelt ad többi társainak, 's azok leeresztik a' visszamenést elzáró hálót, miután az öbölbe már bement a' tinhal sokaság. Innen szinte szorosabb rekeszbe hajtatván, ott élénk gyilkolással agyon verik és szurdalják, úgy hogy a' víz megveresedik a' vértől, 's ekkor hamarosan kifogdosván Triesztbe és egész Olaszországba szétküldik, bő jövedelmet szerezvén általa, minthogy egy halásztanya 20 — 25000 ftojt hajt be. A' Capo-passaroi tunnara, vagy halásztanya 90,000 forintot fizet évenként pengőben mint haszonbért.

Szegények' és árvák' olcsó tartása.

A' képzés, erkölcsösítés inkább fényüzése volt eddig a' gazdag és közép rendnek, mint áldása az alrendű osztálynak. Status oeconomusaink nem vevék fontolóra ezen hibát, mivel Nagybritanniában és Franciaországban a' nemzeti gazdaság' régi iskolájának ezen igazsága ki nem világlott.

A' jószágoknak összehalmozódása, nem pedig a' feles népség miatt sinlik főleg Angolország, 's a' rossznak gyökeres kiirtásáról nem is gondolkozván, palliativ gyanánt sok gonosztévőt és szűkölködőt, kivált asszonyokat küldözget most *van Diemenslandba*, nem azért, mintha ezen szigeten jobban lenne dolguk mint *Uj-Dél-Walesben*, ha-

nem azért, hogy van Diemensland' éghajlata kedvezőbb az európaiakra, 's az ottani kevés vadakat még jobban lehet zabolázni mint *Uj-Dél-Walesben*. Legemberibben cselekednék a' kormány a' táplálendő vagy legalább gyámolítendő szegény családok' boldogságára nézve, ha minden ügyefogyottat, a' gyarló öregeken kívül, és az árvaházakban tartatni szokott gyermekeket Ausztráliába 's a' jó remény' fokához küldené. Mily olcsón 's egyszerűsmind mily hasznosan lehetne ezeket ottan tartani az általok miveltetendő földön, 's mily gazdag forrásai nyílnának ottan a' keresetnek, hogy kiki szerezne magának?

Európának többi tartományai is jobban tennék, ha minden árva- és kórházakat, mellyekben kiszolgált katonák tartatnak, az ország' legnéptelebb részeibe vinnének. Az olyan földön alkalom nyujtatnék az árváknak és nyugalmazott katonáknak, hogy mellékes munkálódással, mi épen nem alacsonyító, szereznének magoknak valamit. Ki ohajtaná végnapjait csupán heveréssel tölteni, 's ki nem akarná megsalatkozott reményeinek emléketét munkálódással elűzni? Valóban nagy mezei jószágokon legolcsóbban el lehet a' szűkölködőket mindennel látni mérsékelt dolgoztatás mellett; és mivel ez lehetséges is hasznos is, igen kárhuzatos városokban építeni és szaporítani az árva- és kórházakat, hol házi 's kerti foglalatosságot sem levén a' bennélők, rendesen munkátlanul 's unalommal élnek; így ezen rosszulhasznált ember-szeretetet neveli azoknak számát, kik gyakran csak restségből keresnek az ispotályban gyámolítást, 's többi ti az ingyen tartandó szegényeket.

II Filep végső napjaiban.

II Filep, ez a' hatalmas monarcha, 's korában Spanyolországban és egyszer'smind a' föld' legnagyobb birodalmának királya, szerfelett szerencsétlen ember vala. Egy uj, és szigoru szer-tartiság' szüvevénye, mellyet fejedelmi kevélysége teremté maga körül, örömtelen indulatját még komorabbá 's hozzáhathatatlanabbá tette a' vidámság' érzeményinek. Áttörhetetlen fal választá el őtet az élő világtól, mellyen csak uralkodni akart, nem éldeleteit izlelni. A' majestás' pompája és szomoru méltósága volt egyetlen isméretes gyönyör előtte. A' mellett oly szerencsétlen vala, hogy minden terveit hatalma' nagyobbítására 's országai' szaporítására dugába dülni kellett látnia. Angol-Francia- és Németország kisikamlottak leselkedési elől, csak Portugáliát hódíthatta meg; de 564 millio peso iszonyu summája, 's több mint százezer katonájának vére meg nem tarthatá a'

1 Ferdinand O. Felsége.

Tin-halászat.

tőle elesett németalföldi tartományok' birtokában. Indiának kincsei, az akkori világ' legjobb katonái, minden fortélyok és machiavelli statusfogások semmit sem tehettek egy maroknyi megkeserített, a' földnek kised és szegény foltját bíró néppel, mellynek elszánt ellenállása gyógyíthatatlan sebet ejtett a' hatalmas spanyol monarchián. Minden jeles uralkodói tulajdonsága mellett végre sem hatalmát nem nagyobbítá Filep, sem országát virágzóbbá, sem jobbágyait boldogabbakká nem tette, hanem politikai hibás fogások miatt épen az ellenkezőt okozta. Megérte az óriási statusnak hanyatlását, mellyet elődei' vítétsége, ravaszsága és szerencséje tágitott ki, 's Európának leggazdagabb fejedelme, India' kimeríthetetlen aranyforrásainak birtokosa, pályája' végén hitel nélkül vala 's iszonyu adósság alatt. A' pénzre ő nem ügyelt, jóllehet hatalma' rugójának tartotta, magános viszonya' takarékosága határtalan tékozlássá leve, mihelyt valamely tulságos tervének kivitelére megkivántatott. Franciaországbeli fondorságai, hol egy kába fantomot üldözött, a' németalföldi háboru, az eskuriálnak építése, milliard aranyokat nyelt el.

Filep' kormányának legcsudálatosabb jeleneihez tartozik azon tökéletes szerencsétlenség, melly mint valami ellenséges démon tengeri erejét 's minden tengeri vállalatait üldöze. Mindjárt uralkodásának elején németalföldről Spanyolországba utazván 1559, nagyobb része kíséretének sőt az a' hajó is, mellyen ő maga volt, elnyeletett a' haboktól, 's alig mentheté meg ön személyét a' hajótörésből. Csaknem minden flottái, mellyeket utóbb ellenségei ellen kikülde, vagy fegyver vagy zivatar által veszték el, és mind addig mig Portugália' uralkodója vala, majd soha sem juta egy indiai hajó is veszteség nélkül Lisabon' kikötőjébe.

De semmi szerencsétlenség, kedvenczterveinek semmi felsülése 's hosszan táplált reményének semmi elveszése meg nem rendítheté állhatatosságát, még a' physikai fájdalom is megtompula rajta erejében, mert ő egy hosszas kínos ágyfekvésnek gyötrelmeit is erős és elszánt lélekkel türe, úgy hogy bámuláunkat és részvétünket egyiránt felébreszti. Köszvény és láz két esztendeig marcangák életét 's különben tartós egészségét megromták; de a' leghevesebb fájdalmak' daczára is szüntelen munkás volt, lelke pedig erős és meghajthatatlan. 1598 év' nyárára nagyobbodott betegsége, 's meggátlá a' sz. János' ünnepében résztvenni. Érzé, hogy szerepje nem sokára el lesz játszva, 's az orvosok' tanácsa ellen Madridból az eskuriálba viteté magát, hol meg halni akart. A' két hely' távolsága csak hat mérföld, még is

nyolcz nap telt az oda-utazással, mivel a' beteg nem állhatott ki gyorsabb mozgást. Látszólag kevés jobbulás után, kettős erővel támadta meg a' köszvény, 's jobbik czombján egy daganat támadt, melly a' betegnek éjjel nappal a' legégetőbb fájdalmakat okozta. Végre megnyitott a' daganat Toledo orvos' javallatára, 's a' fájdalom szünni kezdett. De nem sokára azután kebelén támadt négy más daganat eleven tartalommal. Ezen borzasztó állapotban feküdt 53 napig a' hátán, panasza és békételesség nélkül, nyugodtan várván kimondhatatlan szenvedinek végét. A' toledoí érssek *Garzius Lojala'*, fíjának, III Filepnek tanítója' kezéből vette az utolsó szentséget.

Halála előtt két nappal még két élő gyermeket, *Filepet* a' trónörököszt, és *Klára Isabella Eugenia* hercegnét ágyához hivatá, beszélgette előttök a' fejedelmek' szomorú sorsáról, magát tevén például; ajánlá nekik a' catholica vallás' és a' kormányozandó népek' java' fentartását. Ekkor átnyujta leányának egy drága ékességet, mint anyjának hagyományát; fíjának pedig egy írást, melly utasítás vala népeinek jól kormányzására, ön szerkeztetése. Azután rájuk adván áldását, egy írományt olvastatott el, mellyben pontosan meghatározá, miképen történjék halála után testének felbontása, csak utolsó kedvencze *Don Christoval de Muro* lehetően ott jelen; 's miképen tartassék temetése, halotti mise és az udvari gyász utána. Több status rabokat elereszteni parancsolt, és mindazoknak, kik vadászati bűnhődés miatt voltak elfogva, megadatá szabadságukat; a' halára ítéltnek meghagyá életét. Utoljára kegyenczét ajánlá még fíjának.

Ezen utolsó földi dolgának bevégezése után ágyához hozatá koporsóját 's egy halálkaponyát aranykoronával tétetett maga mellé az asztalra, mint az emberi nagyság' és méltóság' elenyésztének jelképét. Most egy keresztet von kezébe, ugyan azt, mellyet atyja halálos orájában tartott magánál, keblére ereszté 's végre kimult vallásos buzgalmak között, 1598 szeptember 13-kán, vasárnap, reggeli hat órakor; 71 esztendő és 4 hónapos korában, uralkodásának 43 évében, ugyan azon hónapban, mellyben atyja meghalt vala.

Szorgalom és Időtöltés.

Mennyire hibázik az, ki magának tartós gyönyörüséget ígér a' mulatságok és kedvtöltés változtatásából! A' legcsapongóbb is unalmas kinnak nevezné a' szünteleni vadászattal, kutyáival, koczkaival vagy kaczárságival foglalatoskodást 's újulás végett korcsmákba folyamadnék,

hogy ne ugyan azon egy henyeséggel mulassa magát szüntelenül, 's valyon nem jobb lenne-e néha ásót és kapát fogni, hogy változtatást tegyen mulatságaiban? Ellenben igen nagy szerencse a' gondviselés' rendszabásában, hogy minden az emberiségnek hasznos foglalatosság vagy hivatal, akármeddig munkálódhat is bennünket, minden unalom nélkül folytattathatik. Ugyan azon mesterség és ösztön, melly ifjúságunkban örvendtetett, öregségünkben is kedves előttünk. Minden nap vidámon kel fel az ember az elébbi nap' sanyaru munkája után, kalapácsához és ülőjéhez megy gyakran danolgatva is folytatván nehéz munkáját, melly végre kedvencz foglalatossága is válik. Ennek üzése annyira második természetünké lesz, hogy semmi egyebet nem tehetünk tartós gyönyörrel, mint az egyszer választott munkát.

A' bölcs *Johson* legszerencsésebbnek tartá azon embert, ki szorgalmasan űzött foglalatossági köre mellett multság végett valami tudományossal is bánik, 's megmagyarázza, hogy csak a' sok munkáju ember lehet erényes és boldog. *Burton* a' komorság' vizsgálatában azt tanácsolja az arra hajlandó embernek, hogy mindenek előtt kerülje a' magányt és dologtalanságot. A' leggazdagabb ember is csak munka által boldog 's eltévesztí természetes hivatását és élete' boldogságát, ha nem foglalatoskodik. —

Töredék az Amazon folyón utazásból.

Az utazás *Gurupától Macapáig* 36 óra alatt tétetik meg kedvező időben, az Amazon' szigetektől ment tulajdonkénti torkulatjának átevezésére 8 legoányi út számoltatván. A' hajózásnak ezen része csak erős hajókkal tételhetik, mivel a' folyam szerfelett ragadó és hullámló. Az Amazonnak minden részei közt legveszedelmesebbnek tartatik az, melly *Parától Macapáig* van, és az éjszakai partok' egy részének tájéka. Mindazáltal egy indiai asszony, hű férjszeretettől ösztönöztetve, átevezett egy gerendán a' *Macapá* és *Marajó* sziget közötti rettenetes szoroson. Megható *Venanciának* ezen története, mint azt a' partmelléki lakosok beszélnek. Midőn *Mendonça Furtado* a' partok' minden helységeiből indusokat hajtata össze evezői szolgálatra rio-negroí expeditiójához, egy indus is matrózzá lenni kényszerítetett, ki az *Armatók* törzsökéből származott, és néhány nap előtt jött ide *Venancia* nejével és egy szopós gyerekeivel, hogy azt megkereszteltesse. Hasztalan terjeszté a' parancsnok' elébe a' pap ezen tettnek kegyetlenségét, hasztalanul borult le előtte *Ve-*

nancia kétségbeesetten; még azon vigasztalás is megtagadtatott tőle, hogy szeretett férjét követhesse, 's könnytelen nézé azt, kit a' véletlen szerencsétlenség néma kétségbe ejtett, többekkel együtt hajóra szállani. Három nap és három éjjel ült a' nő a' parton, karjain tartva gyermekét, de mély fájdalommal egy kereskedői hajó' parancsnokát sem hatja meg, kinél egy helyért könyörög *Chavesig*. Ekkor elrejtezik az elevezendő hajón; de gyermekének sirása elárulja, 's az embertelen kényszeríti kiuszni a' partra. Sikerül ez az aszszonynak 's a' próba új bátorságot ünt belé. Egy evezőt talál, egy könnyű gerendát lát a' part mellett úszni, 's ezen bizonytalan segedelembe nagyobb bizodalmat veti most már, mint az emberekbe. Egyik kezében a' gyermeket tartva, másikkal evezve, csaknem egész nap' hányatván a' haboktól, szerencsésen eléri a' tulpartot 's megtalálja kedveltjét. Ily nagy heroismus meglágyítja a' katonák' szívet, 's visszanyeri kedves férjét, szerencsésebben mint ama' *Guahiba* Atabaponál, kinek anyai szeretetét egy nagy utazó' tolla (*Humboldt*) hagyá örök emlékezetben. Ily bizonyítványai a' hősi szeretetnek 's rendíthetetlen hűségnek mint naptekintetek hatnak a' durvaságnak és érzéketlenségnek azon éjébe, mellybe *Amérika*' őslakosait sülyedve véljük mindenkor.

Utazónk, ki ezen történetet közlé, kalauzt fogadván magának, azon helyen utazott, estvéli 10 órakor hazatván fel vasmaeskáit, hol *Venancia* küzdött a' habokkal. Indus követői egyszerű énekkel mulaták magokat evezés közben, mellyet órákig hangoztattak legkisebb unalom nélkül. A' társaságnak egyike előléneklett, többiek azután nagy pontossággal kezdék rá, kettőzötetett szorgalommal látván az evezőhöz. Az utas itt is ujjonnan tapasztalá, mire már régen figyelmeztet, hogy az indusok igen jeles érzéssel bírnak a' harmonia iránt; mert mindig tiszta hármásban és ötösben énekeltek, 's bár mily nagy gondatlanság mellett is ellenkező hangok soha sem hallattak. Ebben is különbözik tehát a' vad amerikai a' feketétől, mert ez minden harmoniai érzettől megfosztva látszik és csak ösztönnemű kedvelés van benne a' harmonia iránt.

Kaland Uj - Seelandon.

Therman Dániel és *Benett György* misszionariusok' naplójában különös kaland adatik elő. Egy reggel, ugymond az említett naplókönyv, több sajkáktól vétetett körül kishajónk. A' sajkákban több száz férjfi és nő uj-seelandi lakosok valának, kik hajónk' fedelére felmásztak és to-

longva ellepék, úgy hogy felét el kellett zárunk. Darabig meglehetősen folyt a' portékák' cserélése, míg egyik erőszak a' másik után végre annyira vitte a' dolgot, hogy az uj-seelandiak csaknem elfoglalták a' hajót. A' zavarodásban, melly hasonló tolongáskor oly szűk helyen történhetik, derekasan tolvajkodtak a' lakosok, minthogy különben sem igen mulasztják el az alkalmat azt elesenni, a' mit eleshetnek. Egyszerre kiált a' szakács „ezt is azt is ellopták tőlem.“ Hajónknak más részéről hasonló panaszz-kiáltások hallattak a' lopás és végre az erőszakos elvevés miatt is. Mi az alatt a' legbarátságosabb lábón állottunk a' főbekkel, egymásnak orrait dörzsölénk, 's különböző drágaságot és ékességet cserélgeténk be tőlök, úgy hogy semmi erőszaktól nem tarthatánk. De mi előtt okát gyaníthattuk volna, néhány pillantás alatt hirtelen megváltozott a' jelenet. Később hallánk meg, hogy a' hajós kapitány elvesztvén békétürését, némelly erőszakoskodás miatt, néhányakat leigazított a' hajórul, 's alkalmasint hevesen bánt a' dologgal, mert egyik a' főbkek közül, a' vadak' sajkája és a' mi hajónk közt a' tengerbe esett. Ezt ürügyül vevék a' lakosok ellenséges megtámadásra. Az asszonyok és gyermekek néhány pillantat alatt letakarodtak a' hajóról, átugrálván sajkájukba, 's férjfaik' köpenyegforma öltönyegeiket magokkal vivén. Ezek a' hajón maradván, mind azt, mind a' rajta lévőket hirtelen hatalmukba ejtették. Rémületes vala a' barbarusok' dühordítása, lábaikkal dübögvén 's fegyvereiket villogtatván, mellyek nagyobb részint buzogányokból és dárdákból állottak. Egyik a' főbkek közül rabszolgáival megragadá a' kapitányt, kinek a' dárdát melyére és oldalára szegezék. *Therman*-t egy más csoport szinte körül fogta, nem messze tőle *Benettet* is, úgy szinte *Threlkeldet* még nem egészen hét esztendő fíjával. A' *Benettel* alkudozott előkelő most egészen közel tartá övéhez tarka arczatját, nagy dühösséggel kiabálván: *Tangata New Zealandi, tangata kakino* — *Tangata New Zealandi, tangata kakino?* („Rossz ember az uj-seelandi ember?“) Oly erősen kiáltá pedig ezeket, mint csak telhették nyelvétől és torkától. Szerencsére érté *Benett* ezen szavakat, és jöllehet látá, hogy a' halál elkerülhetetlen, telhetőleg a' legnagyobb lélekjelenléttel felelt: *kaore kakino, tangata New-Zealandi, tangata kapai*, (nem rossz, az uj-seelandi ember jó) és valahányszor az előkelő leirhatatlan dühösséggel ismétlé kérdését, mi legalább százszor megtörtént, mind annyszor ugyan azt felelé a' missionarius. „De mire való mind ez a' lárma? mondá végre *Benett*, miért nem esköldödnak orraink, miért nem adunk veszünk és cse-

rélünk tovább?“ — Mikor ezeket mondá, háta megé mene az előkelőnek egy tölgyerösségű szolgálója, 's karjait erősen leköté két oldalához. Nem is próbálta *Benett* magát menteni vagy ellentállani, mert jól tudta, hogy ez csak sietetné véres halálát. Azonban látszólag még mindig megtartá nyugodtságát 's az előkelőtől nyakékességének árát tudakozta. Tüstént felfogá egy másik szolgáló iszonyu fabaltáját a' missionarius' feje felett, 's ördögi kíváncsisággal várta urának tekintetéből a' jelet a' szörnyü agyonütésre.

De még ez sem fosztá meg a' missionariust magabírástól és mondá az előkelőhez: „nekünk kell „*buna kumara, ika*“ 's a' t. (disznó, kolompér, hal). Ugyan ezen pillantatban látott egy fiut a' fedelezetre jönni, halat hozván kezében. Mit adjak neked azért a' halért? kérdé *Benett*: „Annyi meg annyi horgot.“ — Jó, nyulj a' zsebembe és végy magadnak annyit. — Megtörtént. Most tedd a' halat oda 's oda, 's ha még van, hozzál többet is. — A' hal ekkor elvitetett *Benett* elől, háta megett hordoztatott egy darabig 's ujra előhozaték. *Benett* úgy tettette magát, mintha nem sejténé a' csalárdúságot, és kérdé, mi az ára ezen halnak? „Annyi meg annyi halhorg.“ Végy magadnak annyit zsebemből; van még több halad? Harmadikszor ugyanazt hozták eladni. Negyedszer kérdé végre *Benett*, van-e még több hal? Ekkor nem titkolhatván tovább a' gazemberek gúnyolásukat, hangos kaczajra fakadtak mondva: „ugyan rászedtük az idegent,“ mivel azt hívék, nem vette észre a' csalást. Ugyanekkor egyik szolgáló levevé hátulról a' missionarius' fejéről tengeri kutyabőr sipkáját, min ő nem búsult, mivel a' fejszét feje felett látta, 's a' halálos ütést minden pillantatban várta, melly az életet hamarabb vala megszakasztandó, ha a' sipka ellent nem áll, 's nem leend szükség az ütést kétszer tenni. Azonban Istennek ajánlá lelkét buzgó könyörgésében, készen lévén a' halálra. Mig így kötve állott 's mellétekintetekkel a' felette tartott fejszét leste fejére, észrevevé *Therman* barátját is hasonlóan körülvéve és őriztetve. Azok megtapogatók néha néha karjait, oldalát és czombjait, ő pedig változhatatlan sorsának feladván magát, arcának halaványságával mutatá, hogy igen jól érti, mit jelent ez a' tapogatózás. A' kapitány nem vala jobban az uj-seelandiak' láncsáji között. Csak *Threlkeld* és fíja járhatott a' fedelen egy kis korig élőbb odább. A' hajóács többször megfordulván már ezen vidéken 's ismervén a' lakosok' szokásait, egyik missionarius-hoz közeledve, fülébe sugá annak: Uram, néhány pillantat alatt agyon vernek és megesznek bennünket. Meg vagyok győződve fe-

lelé Benett, hogy most mindjárt az örökkévalóságban leszünk, de Isten' kezében vagyunk. Az ács egyszerűen eltűnt a' missionarius' szeme elől, Threlkeld' fíja pedig hallván ezen beszédet, apjához csimpalykozott és keservesen sirt mondván: édes atyám, ha bennünket megölnek, fog-e aztán fájni mikor esznek?

Az ács szinte úgy félt mint ez a' gyermek, 's inkább iszonyodott a' megevéstől mint a' haláltól, 's Benett látá, midőn szemét a' gyilkoló fejszéről elfordítá, hogy az egészen a' hajó' orrához mene, mint elszánt ember, ki tudja mit kelljen cselekedni. Később kérdé a' missionarius, miért cselekedte azt, mikor az által csak nem reménylhetett szabadulást. Azért, felelé az ács, mert mihelyt az ön fejét leesni, 's a' halált kerülhetetlennek láttam volna, le fogék a' tengerbe ugrani, inkább mint sem megegyenek, és eléggé meglévén terhelve, tudtam, hogy azonnal fenékre fogok süllyedni.

Közel két óráig valánk ily szorongató életveszélyben, minden pillantatban fenyegetvén a' dühös kannibálok véres munkájok' végrehajtásával. Végre szinte oly váratlanul jött segedelmünk mint a' veszedelem jött volt. Több hang egyszerre kiáltá a' fedelen: ladik! ladik! Ez a' szó így hangzott nekünk: élet! élet! Szerencsére a' mi ladikunk volt az, melly előtte való nap tölünk egy közel gyarmatba evezett portékáinkal. Egy missionarius társunk, és egyik legnagyobb tekintetű szigeti előkelő jött rajta. A' vadak tüstént feloldozának bennünket, 's nem fenyegettek tovább erőszakkal, mihelyt láták, ki érkezik a' ladikon, 's mihelyt az előkelő fellépett hajónkra, a' legnagyobb készséggel és engedelemmel takarodtak le parancsára.

A' porta' keresztény örököse.

Azt halljuk, hogy a' török trónus a' most uralkodó császári liniának kihalásával egy Gerry nevezetű keresztényre szállana, kinek jogait ahoz magok a' törökök is megismerik. 1818 és 1819 több külföldiek közt, kik az edinburghi tudományos egyetemen tanultak, volt egy ifju is, ki barátjai' bizodalmas körében Kitty-nek nevezte-tett. Ő magát Szullán Gerry-nek, vagy Krimm Gerry-nek, vagy Kilty Gerry-nek írta, de senkinek sem ötlött eszébe eredete után tudakozódni, elég lévén annak tudása, hogy ő keresztelkedett

muhamedanus volt, 's a' muszka czár küldé skótzíába tanulás végett. Az ifjak gyakran enyelegvén vele, tréfából kételkedtek igaz hitüségén, hogy rábirhassák a' kelleténél több ivásra. Később egy skót leányt vett el szüleinek akaratja ellen 's magával vitte Muszkaországba, hol most is él vele. Ez a' Kitty Gerry a' hajdani krimmiai khánok' ivadéka, 's a' mostani uralkodók után legközelebbi trónörökös. Atyja muszkaországnak engedé által Krimmia' souverenitását, 's maga muszka évpénzből él.

E g y v e l e g.

Muskatályozás. Ha az almának szárasztása vagy aszalásakor kellemes muskatályízt akar az ember adni, tegye bodzavirággal megtöltött katalyába, és tartsa benne míg azon izt megkapja.

Áfrikai igazság. Badagryban, egy áfrikai szerezsen városban, bizonyos kalpaggal süttetik ki az igazság. A' háromszegletű kalpag ugyanis fejére tétetik a' bünösnek a' kihallgatás állat. Ez a' csudálatos mechanikai kalpag úgy van megcsinálva belőlről rugó tollakkal, hogy magától mozog és integet mint egy török figura bábjátékoknál. Csak a' pap tudja és érti ennek titkait. Ha látják, hogy a' kalpag rázódik a' bünös' fején, azonnal elítélik azt minden további bizonyosság nélkül, ha pedig meg sem mozdul a' kalpag, ártatlannak ítéltetik a' bevádolt és eleresztetik.

Rendkívüli fej. Marseilleben élt egy *Borghini* nevezetű ember, ki ugyan csak ott halt meg 50 esztendő korában, 1616. Magassága ezen embernek csak négy láb vala de fejének körülete három, 's homloka és fejteteje közt oly nagy lyuk volt mint egy koronástallér. Elmetehetségei igen gyengék voltak az iszonyu nagy fej mellett, 's midőn öregbedett párnát kellett hordoznia vállain, mellyeken fejét nyugassa.

Fagyott tagok' orvoslása. Bodzavirágot és belindfüvet egyenlő mennyiségben, valami 4 latot tejben péppé főz az ember egy óránegyedig, utóbb pedig minden estve felmelegíti. Ezen pépben feküvés előtt addig tartogattatnak a' szenvedő tagok, míg a' fagyás ki nem megy belőlök.

A' tolvaj gyermek. Párisban egy 12 esztendő fiu megbüntettetvén szüleitől bizonyos pénzlopás miatt, az utcán, nagy apjának jelenlétében agyon lötte magát.

POZSONYBAN.

Szerkezteti 's kiadja Orosz József, nyomtatja ifj. Schmid Antal.